

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УЛЬВИЯ ВАГИФ ГЫЗЫ АББАСОВА

**СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ ЭПИТЕТОВ
В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ
НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК
(на основе произведений Ч.Абдуллаева)**

5714.01 – Сравнительно-историческое
и сравнительно-типологическое языкознание

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

Баку – 2015

Работа выполнена в отделе теоретической и прикладной лингвистики Института языкознания им. Насими Азербайджанской Национальной Академии Наук

Научный руководитель: *доктор филологических наук, профессор*
Масуд Ахмед оглы Махмудов

Официальные оппоненты: *доктор филологических наук, профессор*
Севиндж Аббасгулу гызы Магеррамова

доктор филологических наук, профессор
Гылынджхан Гамза оглы Байрамов

Ведущая организация: Кафедры Русского языка и методики его преподавания и Английского языка Азербайджанского государственного педагогического университета

Защита состоится « 23 » 12 2015 г. в « ____ » часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора наук и доктора философии по филологическим наукам при Бакинском славянском университете по адресу: AZ 1014, г.Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке БСУ

Автореферат разослан « ____ » _____ 2015 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д.02.071
доктор философии по филологическим наукам,
доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. На рубеже XX-XXI веков в истории русской и азербайджанской литературы происходит радикальное изменение в природе художественного творчества. Наблюдается тенденция к увеличению новых художественных систем и разного рода функциональных практик: соц-арт, концептуализм, структурализм, так называемые течения «новой искренности», метареализм, трансметареализм, «неосентиментализм», «преображенный реализм», «новый реализм», (взамен традиционного, десятилетиями формировавшегося понятия), структурализм, экзистенциализм, постмодернизм и др.

Течений и направлений в искусстве за последние два-три десятилетия оказалось так много, что за их декларативными лозунгами и программами стали стоять рассказы, повести и романы, далеко не равноценные друг другу в художественном отношении и не отвечающие требованиям времени. Трудно вспомнить, что из литературы указанного периода в прозе, поэзии или драматургии вызвало широкий резонанс. Однако, несмотря на явный пробел в интересующем нас жанре, есть имя талантливого азербайджанского писателя Чингиза Абдуллаева, русскоязычного автора более пятидесяти романов, главным героем которых является (теперь уже ставший легендарным не только в Азербайджане, но и в литературных кругах России) супергеронт Дронго.

Поскольку сегодня писатель находится в расцвете творческих сил, несомненно, что число романов и повестей об этом популярном герое детективного сериала возрастёт. Без преувеличения можно констатировать, что Чингиз Абдуллаев обогатил детектив новыми художественными и лингвистическими приемами, открыв широкие возможности перед будущими авторами этого столь популярного в наши дни жанра. В свете вышесказанного становится очевидной актуальность избранной темы, связанной с выявлением особенностей языка Ч.Абдуллаева, работающего в жанре политического и психологического детектива.

Актуальность настоящего исследования обусловлена, прежде всего, тем, что творчество Ч.Абдуллаева до сих пор не служило объектом лингвистического анализа, тогда как в его произведениях

представлены богатейшие языковые факты. Так, писатель активно использует разнообразные эпитеты и прилагательные с цветовым эффектом, делает особый упор на ключевых словах, устанавливает сеть развёрнутых сравнений, сопоставлений, гипербол и т.д. Нередко писатель прибегает и к такому весьма действенному, на наш взгляд, художественно-изобразительному приёму, как включение элементов описания в повествование. Наконец, тексты его произведений позволяют говорить о центральной и фоновой информациях. Различные виды эпитетов составляют важное звено в поэтике его романов. Известно, что в современном языкознании рассмотрение различных видов эпитетов актуально, так как их изучение позволяет более объективно и многоаспектно рассмотреть данное средство художественной выразительности. Поэтому данное явление исследуется на основе конкретных примеров в двух главах настоящей диссертации.

Следует отметить, что жанр психологического и политического детектива под пером Ч.Абдуллаева характеризуется актуальностью, законченностью и осмысленным финалом. Автор использует в своих произведениях цитаты великих мыслителей и представителей мира искусства, литературы и культуры, в которых отражается вся суть произведения, его целенаправленность. Произведения опираются на реальные исторические и политические события, в которых, прежде всего, раскрывается психология человеческой души. Таким можно представить себе портрет нашего выдающегося современника – литератора, лингвиста, историка, философа, психолога и политика. В свете всего вышеизложенного изучение его богатейшего творческого наследия весьма важно и актуально.

Актуальность данного исследования обусловлена также необходимостью прослеживания функционирования эпитета в произведениях Ч.Абдуллаева с учетом его разновидностей.

Объект исследования. Объектом исследования являются некоторые известные романы Ч.Абдуллаева, на примере которых проводится анализ художественно-изобразительных средств в аспекте их потенциального перевода на английский язык.

Предмет исследования: а) основные лингвистические приёмы, ограниченные рамками некоторых художественных произведений Ч.Абдуллаева и круг понятий функциональной стилистики применительно к его творчеству; б) современный «взгляд со стороны» на выражения авторской идеи методами и способами лингвистики.

Цель и задачи исследования. Главная цель исследования заключается в истолковании феномена Ч.Абдуллаева как современного писателя и определении основных путей, форм, средств и методов передачи некоторых лингвистических приёмов на английский язык. Поставленная цель диктует постановку и решение нижеследующих задач:

- выявить основные черты, характеризующие личность Ч.Абдуллаева как писателя-новатора в жанре детективной литературы;
- провести лингвистический анализ текста романов Ч.Абдуллаева с выделением целого ряда художественно-изобразительных средств;
- определить широкий круг изобразительных средств: эпитеты, сравнения, метафоры, гиперболы, повторы, перифразы, антитезы и способы их употребления в произведениях Ч.Абдуллаева;
- отметить роль и назначение центральной и фоновой информации в творчестве Ч.Абдуллаева;
- обосновать значимость принципов художественного перевода романов Ч.Абдуллаева на английский язык;
- вскрыть роль доминанты как важного языкового элемента в некоторых текстовых отрывках романов Ч.Абдуллаева и ее функционирование в процессе перевода на английский язык.

Научная новизна исследования. Впервые в филологической науке на диссертационном уровне анализируется язык художественных произведений Ч.Абдуллаева с упором на выделение наиболее существенных элементов из изобразительных средств писателя. Лингвистическому и отчасти литературному анализу подвергнуты некоторые детективные романы, в которых языковые приёмы, на наш взгляд, являются не дополнительной информацией, а важнейшим компонентом сюжетостроения, базовыми понятиями композиции и основополагающей частью авторского замысла. Кроме того, все творческие находки и разного рода научные изыскания подчинены единой цели: улучшению качества переводов художественных произведений Ч.Абдуллаева на английский язык.

В ходе настоящего исследования также учитывалось, что текст художественного произведения, т.е. романы Ч.Абдуллаева, типологически противопоставлен всем текстам внехудожественного характера. Поэтому в связи с таким положением представлены критерии, по которым они отличаются друг от друга.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Научно-теоретическая значимость исследования заключается в том, что его основные положения и выводы позволяют рассматривать произведения Ч.Абдуллаева в новом ракурсе, точнее, в плане адекватного перевода языковых реалий произведений детективного жанра на английский язык.

Правильное истолкование текста с научно-теоретической точки зрения, несомненно, предполагает трансформацию базовой концептуальной информации в речевой пласт. Разные интерпретации текста связаны с полнотой восприятия обновлённой информации в составе самого текста, разумеется, включая и подтекст. При правильной передаче языковых реалий в художественных произведениях Ч.Абдуллаева на английский язык, естественно, должна сохраняться та форма, в которую органично входят эпитеты, метафоры, сравнения, главная и фоновая информации, ключевые слова, а также разного рода семантические, фонетические и ритмико-стилистические приемы. Их учёт в ходе трансформации содержания основного смысла, равно, как и способы, использованные переводчиком, имеют неоспоримое теоретическое значение для дальнейшего развития переводоведения в Азербайджане.

Практическая значимость диссертации заключается в том, что основные ее научные положения и выводы могут быть использованы в процессе изучения творчества Ч.Абдуллаева в вузовских курсах на филологических факультетах, а также при составлении учебников и учебных пособий по русской и азербайджанской литературе, по теории художественного перевода.

Материал исследования. К исследованию привлечены только первоисточники, а именно: тексты романов Ч.Абдуллаева и опубликованные переводы его произведений на английском языке.

Степень изученности темы. В Азербайджане и Российской Федерации до сих пор не существует специальных монографических исследований; имеется лишь незначительное количество газетно-журнальных публикаций, посвященных ёмкому и многообразному творчеству Ч.Абдуллаева. Поэтому полагаем, что любое научное исследование, а также выступление в печати на данную тему актуально и своевременно.

Прежде всего, отметим монографию Самиры Мир-Багировой «Детективный жанр в азербайджанской литературе в контексте

мировой литературы».¹ В ней дана предыстория детективного жанра, а также освещены основные этапы жизнедеятельности Ч.Абдуллаева. Периодически продолжают выходить отдельные статьи, но чаще всего они приурочены к юбилейным датам писателя и нередко носят популярный характер.

Следует также отметить те публикации, которые содержат важный фактический материал и свидетельствуют о вкладе писателя в историю детективного жанра. На наш взгляд, определённый интерес вызывает статья азербайджанского критика-литературоведа профессора Агиля Гаджиева «Суперцикл о Дронго». В ней представлены портрет как самого писателя, так и его центрального героя – супергеронта Дронго.²

Литературовед Л.Аббас в статье «Дронго – почти моё Альтер-эго!» пишет: «Читая произведения А.Конан-Дойла, А.Кристи, Ж.Сименона, читатель практически не задумывается над тем, в каких исторических условиях жили и работали их герои. В цикле произведений о Дронго Чингиз Абдуллаев не просто делает такого рода события фоном преступления, но часто последнее оказывается звеном первого. Именно потому современная история неизменно освещается в произведениях этого цикла».³

В азербайджанском языкознании изучению эпитетов в системе художественных средств выразительности азербайджанского языка посвящены труды Т.Эфендиевой.⁴

В диссертационной работе У.Гусейновой⁵ всесторонне изучается роль и функции стилистических тропов, в частности, эпитетов, в создании индивидуального стиля Чингиза Айтматова, их стилистическое функционирование, а также способы создания эмоциональности и экспрессивности, национального колорита, показывается, что

¹ Мир-Багирова С.А. Детективный жанр в азербайджанской литературе в контексте мировой литературы. Баку, 2002

² Гаджиев А. Супрецикл о Дронго // Литературный Азербайджан, 2003, № 2, с. 90-91

³ Аббас Л. Чингиз Абдуллаев. «Дронго – почти моё альтер-эго!» // Эхо, 2005, 7 апреля

⁴ Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri. Bakı: Elm, 1973; Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı (Bədii üslub). Bakı: Elm, 1980

⁵ Гусейнова У.Г. Лингвостилистический анализ тюркизмов в современной русскоязычной литературе авторов неславянского происхождения (на материале произведений Ч.Айтматова): Дис. ... канд. фил. наук. Б., 2007

эпитеты писателя национальны и выбраны из устного народного творчества.

Методология исследования. Решение сформулированных задач осуществляется с помощью применения комплексной методики исследования, основу которой составил метод оппозиционного анализа, использующийся в сочетании с методами контрастивного, контекстуально-семантического, трансформационного и статистического анализов.

Кроме того, при исследовании лингвистических приёмов, составляющих стилистический пласт в произведениях Ч.Абдуллаева на русском и английском языках, был также использован лингво-описательный метод, основывающийся на определении языкового статуса необходимых элементов лексико-семантических групп в общем языкознании, равно, как и классификация, систематизация и описание диссертационного материала. Достоверность и объективность результатов настоящего исследования обеспечивается объемом проанализированных слов и выражений, т.е. репрезентативным количеством отобранных примеров из целого ряда романов Ч.Абдуллаева.

Таким образом, в процессе исследования избранной темы нами были использованы следующие научные методы литературно-лингвистического анализа:

1. Сравнительно-типологический метод, предполагающий типологические параллели или, напротив, стилистические расхождения при постановке и решении основных проблем;

2. Описательный метод, нашедший своё отражение в систематизации и описании материала;

3. Лингвистический анализ, опирающийся как на специфические, так и на общие особенности художественных произведений Ч.Абдуллаева;

4. Филологический комментарий, способствующий в ходе перевода на английский язык более точному и глубокому раскрытию авторских намерений.

Положения, выносимые на защиту:

1. Чингиз Абдуллаев – русскоязычный писатель, сохраняющий верность традициям массовой литературы и при этом остающийся верным последователем развития и совершенствования жанра политического и психологического детективного романа, причём, с

присущими ему не только собственно литературно-художественными достоинствами, но и характерными лингвистическими принципами письма.

2. Чингиз Абдуллаев признан учёными и общественностью Азербайджана писателем, создавшим образцово-показательный тип детективного романа. При этом все лингвистические приёмы, подвергшиеся критическому анализу, доказывают оригинальность и необычность воплощения его замыслов, а именно: его творчество пронизано специфическими компонентами по той основной причине, что всё движение сюжета по логике развития подчинено единственной цели: добиться максимального художественно-изобразительного и сугубо языкового эффекта в синтезе политического, психологического и приключенческого детектива.

3. Сущность соотношения лексического значения и фоновой информации в большинстве текстов Ч.Абдуллаева заключается в том, что сумма лексических значений полностью покрывает семантическое «романное» пространство, почти не оставляя места для выражения имплицитной информации. В то же время, как правило, существует некоторая недосказанность, следовательно, имплицитная информация объективно находит своё отражение.

4. Писателю, прежде всего, свойственна манера создания напряжённости текста за счёт использования не одного, а целого ряда эпитетных характеристик, способствующих наглядному восприятию читателем образа и вместе с тем его психологической оценке. Следовательно, наглядность, выраженная различными признаками и качествами, свидетельствует о стилевых особенностях писателя.

5. Важной и характерной особенностью романов Ч.Абдуллаева является отсутствие синтаксически развернутых и семантически сложных метафор, в том числе и метафорических эпитетов или определяемых слов и выражений. Это соответствует эстетической программе автора: его стремлению к простоте, ясности и точности языка.

Апробация работы. Основные научные результаты исследования докладывались на заседаниях отдела теоретической и прикладной лингвистики Института языкознания им. Насими НАНА, а также нашли свое отражение в опубликованных статьях и тезисах докладов, сделанных на научных конференциях.

Структура и объем работы. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во **«Введении»** обосновываются актуальность темы, научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы; даются сведения об объекте, предмете, целях, задачах и методах исследования, об основных положениях, выносимых на защиту, об апробации и структуре диссертации.

Первая глава **«Инновационно–реформаторская деятельность Чингиза Абдуллаева в области языка и литературы»** состоит из двух подглав.

В первой подглаве **«Роль и значение лингвистических новаций в жанре политического детектива»** подчеркивается, что современным теоретикам языкознания и литературоведения хорошо известно, что, наряду с Ч.Абдуллаевым в аналогичный лингвистический и культурно-исторический контекст на стыке двуязычия русской и азербайджанской прозы влились такие силы, как Ч.Айтматов, Максуд и Рустам Ибрагимбековы, Ч.Гусейнов, Н.Расулзаде, Ф.Искандер, Т.Зульфикаров и другие прозаики. Они, по признанию большинства национальных критиков, являются яркими представителями так называемой массовой литературы как в России, так и в Азербайджане. Однако, заметим, что только Ч.Абдуллаев остаётся последовательно верным мастером развития и совершенствования жанра политического и психологического детективного романа, причём, с присущими ему не только литературными достоинствами, но и некоторыми характерными лингвистическими принципами письма.

Как известно, жанр массовой литературы как таковой рассчитан, прежде всего, на эффект активной вовлечённости читателя в творческий процесс. С точки зрения критериев современного языкознания, его главной опорой становятся замкнутость и каноничность внутренней структуры художественного произведения, определённая стандартизация изобразительных средств, клишированность отдельных стилевых оборотов, а также подключение к натурализму повествования некоторых элементов описательности.

Вторая подглава называется «Пути и методы преодоления трудностей языковых реалий в процессе перевода на английский язык в контексте общетеоретических проблем современной лингвистики». Автор детективных произведений, несомненно, является талантливым писателем, одарённым богатым творческим воображением и фантазией. И отчасти с помощью введения просторечных слов в его романах даны выразительные картины, присутствуют живые образы, мысли, чувства, действия, мотивы поведения, конкретные поступки, разговоры людей и т.п. Поэтому важно рассмотреть, как всё это осуществляется на практике работы писателя. Всё это создаётся Ч.Абдуллаевым с той целью, чтобы заинтриговать читателя, дать ему возможность представить события, характеры, саму жизнь и убедить его в чём-то важном, вызвать отклик в мыслях и чувствах. В этих произведениях автор является активным лицом: он рассказывает о прошлом и настоящем героев, объясняет скрытые мотивы их поступков.

Особо отметим следующий факт: по мере необходимости писатель сознательно отходит от норм русского литературного языка, снабжая речь действующих лиц в своих романах просторечными словами. Но лексика разговорного употребления в произведениях Ч.Абдуллаева имеет, на наш взгляд, специфические особенности. Границы её экспрессивности достаточно подвижны. Лексическое значение состоит, как правило, из двух макрокомпонентов: номинативного и коннотативного (то есть экспрессивного), каждый из которых в том или ином случае может иметь собственную структуру. Если же говорить о различных подходах к экспрессии лексики разговорного употребления на материале романов интересующего нас писателя, то наиболее информативным источником здесь является языковая компетенция самих носителей языка в его диалектах или просторечии.

Поясним эту мысль на конкретных примерах. В тексте романа «Опрокинутая реальность» читаем: «-Не беспокойся, - снова повторил незнакомец. – Ты же был на совещании и все слышал. Я полчаса вашим *мозги прочищал*. Зачем, думаешь, я к вам *зачастил*? *Рожи* ваши мне интересны? А ты ведешь себя как *баба*. В общем, все» [ЧА, 122].

Вклинивание пласта сниженной лексики (*мозги прочищал*, *зачастил*) и бранно-просторечных слов (*рожи*, *баба*), по нашему

мнению, не только удачно с сугубо художественной точки зрения (так как ясно характеризует строй мысли задержанного преступника), но и показательно с лингвистической. Перед нами персонаж, красноречиво иллюстрирующий определённую общность людей. С помощью выделенных нами курсивом слов и выражений выведен некий литературный типаж, то есть типизированный образ отдельного класса личностей. С языковедческой же позиции экспрессия приведённой разговорной лексики, безусловно, связана с денотатом, то есть с его первичным значением.

Художественная практика Ч.Абдуллаева за последние два-три десятилетия выработала такие специфические стилевые особенности, как сознательная ориентация на эклектичность, мозаичность, ироничность, синкретизм повествования, типично игровой стиль, обыгрывание отдельных портретных зарисовок, пародийное переосмысление традиций классического детектива и особое внимание к художественной детали. Последнее в произведениях Ч.Абдуллаева играет весьма важную роль. Существовая в составе описания, выполняя основную функцию по объединению разнородных явлений в единое целое, она из простого знака, обозначения конкретного понятия становится органической составляющей описания, элементом развернутой картины. Зачастую деталь отождествляется с подробностью: автор стремится максимально конкретизировать, уточнить, прояснить, а точнее обнажить тот или иной предмет или событие.

В результате сравнительно-сопоставительного анализа выявлены существенные различия в текстах модернистских художественных произведений и романов Ч.Абдуллаева. Помимо краткого литературно-критического разбора, данная разница была наглядно продемонстрирована на примере таких языковых средств, как центральная и фоновая информации, метафоры и сравнения, установлены их роль и значение в раскрытии авторского замысла, то есть гармоничной подчинённости основным идеям, которые Ч.Абдуллаев пытается донести до читателей.

Все факты литературного и лингвистического характера, приведённые в настоящей главе, по нашему мнению, объективно должны помочь русским и азербайджанским переводчикам в преодолении трудностей в процессе перевода на английский язык.

Вторая глава называется «К вопросу об изучении особенностей художественной речи: проблема теории эпитета». Во второй главе

диссертации дается критический обзор трудов А.Н.Веселовского, С.Л.Невеловой, А.А.Потебни, Б.В.Томашевского, А.В.Чичерина, В.А.Кочергиной, Ю.С.Степанова, К.Арсеньева и др., проводится дискуссия по актуальной проблеме использования эпитетов в художественных произведениях Ч.Абдуллаева. Однако лингвистические работы перечисленных учёных служат для нас лишь теоретическим подспорьем, т.к. примеры, приводимые ими, фактически не включают в себя тексты из его романов.

Использование языковых средств изображения человека, в том числе эпитетов-прилагательных, связано с тем, что язык внимателен как к внешнему облику человека, так и к его внутреннему миру. Описывая человека и окружающий его мир, язык как бы создает их, выделяя существенные признаки и свойства. Исследователи считают, что особенно это характерно для жанра исповеди, который пережил эволюцию от жизнеописания к признаниям и покаянию – повествованию о глубинных тайнах души и глубоких переживаниях человека. В принципе это же достаточно характерно и для художественной прозы.

Антропоцентричность языка непосредственно связана и с лексическими единицами языка, и с семантикой слов характером номинации объектов окружающей действительности. Более того, на фоне семантики языковых единиц разных уровней вырисовывается национальный образ человека, который в числе прочих средств может быть определено обозначен и эпитетами.

Оригинал: «Они сидели вдвоем уже двадцать минут. Наконец один из них, помоложе, с тонкими усиками на молодом смелом лице, не выдержав, поднялся.

- Когда наконец он придет?

- Придет,- успокоил его тот, кто постарше. У этого были густые черные усы и полное, почти добродушное лицо, сразу выдававшее в нем человека восточного происхождения».

Перевод: «They had been sitting together for twenty minutes when one of them, the young one with the thin moustache and brave face stood up.

“Where is he?”

“He’s coming”. The older one reassured. He had a thick moustache and a round, jovial face of an easterner”.

Писатель, описывая портреты персонажей, пользуется интригующей манерой, позволяющей ему вызвать интерес у читателя и зримо дать ему возможность посредством художественных деталей представить характеристику внутреннего их облика. Роль портретных деталей здесь играют эпитеты. С первого взгляда они могут восприниматься читателем в прямом значении, однако по своей сути, раскрывающейся в процессе художественного повествования, они оформляются в переносном значении. «Тонкие усы на молодом смелом лице - the thin moustache and brave face stood up» раскрывает две портретные детали: с одной стороны, «тонкие усы - the thin moustache», подчеркивающие мелочность, щепетильность, замкнутость натуры Ильгара; с другой, – «молодом смелом лице - brave face stood up», указывая на возраст его, акцентирует его бесстрашие и решительность. То есть писатель данными эпитетами описывает разнохарактерные черты портрета.

Последующий фрагмент текста дает нам иной портрет, характеризующий другой образ. Эпитеты «густые черные усы и полное, почти добродушное лицо – He had a thick moustache and a round, jovial face of an easterner» в какой-то степени на уровне психологических признаков дополняют друг друга. Слово «густые» подразумевает открытость и доброту натуры, но писатель, следуя принципам повествования жанра, в следующей фразе, привязывая к слову «полное, почти добродушное лицо», показывает обманчивость и сомнительность данного признака, которая раскрывается уже в последующих сценах, доказывая принадлежность этих двух типов к бандитской группировке, предпринимающей меры ликвидации одного из своих соперников – конкурентов.

Как видим, портретные образы при внимательном чтении и верной интерпретации посредством умело подобранных эпитетов позволяют определить не только характер персонажей, но и убедиться в соответствии их портретным зарисовкам. Что касается перевода эпитетов на английский язык, то в целом переводчик пытается сохранить их эквивалентной передачей. Однако во втором фрагменте текста обращает внимание на себя опущение слова «черный» (black) - к определяемому существительному «усы». Казалось бы, во фразе цвет усов – непримечательный факт, тем более, что опорное «густой», как отмечалось выше, как организующий компонент эпитета уже несет в себе смысловую нагрузку. Но это лишь на первый взгляд.

Между тем здесь цветообозначение в отличие от портретной характеристики первого персонажа, где на его возраст указывает слово «молодой» («the young»), выполняет аналогичную функцию, то есть свидетельствует о том, что оба персонажа являются молодыми. Значит и этот компонент эпитета нуждается в передаче, поскольку также является концептом речевой единицы.

Сразу же заметим, что автор романа при первом знакомстве читателя с образом рисует его обычно таинственными красками, тем самым, завлекая его в детективную игру, делает его свидетелем криминальных событий.

Так, например, однорукий киллер из романа «Мое прекрасное алиби» описывается следующим образом: «В квартиру вошел невысокий человек в большой темной шляпе, длинном пальто, с зонтиком в руках; “A short man holding an umbrella, wearing a long coat and a big dark hat, walked into the apartment. Авторские эпитеты, созданные порой на контрастной основе (невысокий, большой, темный, длинный – short, big, dark, long) создают впечатление загадочности внешнего, где пока не видать лица, за которым трудно предсказать зримые действия. Естественно, что преднамеренный стиль автора, который завлекает читателя в темный лабиринт натуры (темная шляпа – dark hat; темные перчатки – black gloves), не дает читателю возможность заранее предвидеть ход событий, в которых данное действующее лицо будет играть главную роль.

Иногда Ч.Абдуллаев изобразительными средствами прибегает к противопоставлению двух образов: «Полный, лысый господин постоянно потел, вытирая свою огромную лысину большим голубым платком. Он слушал молча, лениво, делая вид, что сказанное его совсем не интересует, но в его глазах иногда вспыхивали огоньки, не сулившие ничего хорошего.

Сидевший перед ним высокий худой человек все время пил воду, такими глотками, что был виден ходивший вверх – вниз кадык»: “The big, sweaty bald guy is wiping his huge bald head with a big light blue handkerchief. He is listening silently but half – hearted, pretending that he has no interest – but once in a while there’s a flash in his eyes, which is not very promising.

The tall thin guy is sitting in front of him and drinking water in big gulps – so you can see his Adam’s apple bobbing up and down”.

Каждый из эпитетов подчеркивает отличительную черту, индивидуальный облик персонажа. Средства «полный, лысый» – “big, bald” контрастируют с признаками «высокий худой человек» - “the tall thin guy”. Видимо, поэтому переводчик пытается еще более усилить портрет уголовного авторитета дополнением «потный» (“bald”), которое отсутствует в оригинале. Впрочем, оно, это слово, не утяжеляет текст, а еще более усиливает впечатление. Не можем обойти еще одну переводческую деталь, хотя она не имеет прямого отношения к теме нашего исследования. Она касается слова «господин», которое передается американским разговорным словом «guu», что означает «парень», «малый», которое как нельзя лучше характеризует обращение уголовно – воровской братвы и что так коммуникативно ориентировано на восприятие американского читателя.

В некоторых случаях эпитеты отражают авторскую оценку отношения к типу образов, явно выражающих антипатии к нему: «...У него специальный нюх на чужих, как у хорошей собаки, - ответил, усаживаясь напротив Француза Лазарь. Ему было лет сорок пять. Некрасивое вытянутое лицо, большие уши, удлинённый нос делали его похожим на паяца. Но горе было тому, кто верил в эту обманчивую внешность. Лазарь был самым хладнокровным убийцей, кого видел Француз в своей долгой жизни»; “...He can sniff out strangers like a dog”, Lazer answered and took a seat across from French. He was about forty-five with a long ugly face, big ears and a big nose that made him look like a clown. But woe to him that trusted the deceptive appearance. Lazer was the coolest murderer French had seen in his long life”.

С портрета начинается знакомство читателя с персонажем. Вообще полноценное восприятие портрета требует несколько усиленной работы воображения, т.к. как читатель должен по словесному описанию представить себе зримый образ. Переводчик должен добиваться аналогичного воздействия переводного портрета на адресата. Анализируемый выше текст с точки зрения передачи эпитетов может служить наглядным примером достижения желаемого результата.

В русле исследуемого аспекта нас заинтересовала и проблема частотности употребления одних и тех же эпитетов в описании портретов персонажей в различных произведениях Чингиза

Абдуллаева. Очень часто у писателя вырабатывается определенная манера, что, безусловно, сказывается и на его стиле, повторения одних и тех же изобразительных средств в описании однотипных персонажей, тем более, что сами принципы жанра детективного романа располагают этими возможностями.

Обратимся к текстам других романов и сравним их с уже проанализированными.

Оригинал: «Советник постоянного представительства Германской Демократической Республики при ООН Андреас Грунер был сравнительно молод. Ему шел тридцать шестой год. Высокий блондин, с резкими, будто высеченными чертами лица, он являл собой почти нордический тип, обладая к тому же высокой подвижной фигурой с развитой грудной клеткой спортсмена. Для непосвященных он был всего лишь высокопоставленным дипломатом» .

Перевод: “The advisor of the German Democratic Republic’s permanent representative in the UN, Andreas Gruener, was fairly young. A tall, fair man of thirty-six, with sharply carved facial traits resembling almost a Nordic type, he was flexible in his movement and well-knit with the brown chest of a sportsman. For was the outside world he was just a top-ranking diplomat.

Фрагмент из романа «Измена в имени твоём» в сопоставлении с фрагментами из романа «Мое прекрасное алиби» на предмет уточнения принципа изображения портрета персонажей выявляет определенную последовательность в изображении портретных черт: указывается возраст, цвет волос или отсутствие их, рост, телосложение, фактический род занятий. Но весьма примечательным и заслуживающим внимания является то, что в переводном тексте сохраняются все характеризующие оттенки: сравнительно молод – fairly young, высокий блондин – a tall fair man, с резкими, будто высеченными чертами лица – with sharply carved facial traits, нордический тип – A Nordic type и др.

Эпитеты-цветообозначения интересны и тем, что они могут выполнять символические функции. Цветообозначения могут быть продуктивно использованы в окказиональном контексте. В этом случае человеческое творчество и разум создают необычные цветовые образы, выражая оценку и отношение. Всё это строится на авторских неожиданных ассоциациях.

Основные направления в развитии простых и сложных эпитетов можно проследить на материале тех писателей, у которых цветовая характеристика совмещается с какой-либо другой. Они отличаются от чисто-цветовых или свето-цветовых прилагательных тем, что более тесно связаны с художественной речью и находятся в меньшей зависимости от процесса дифференциации в обозначении смешанного цвета и цветовых оттенков. Появление новых прилагательных, обозначающих новые цветовые оттенки, – это результат обогащения знания о цветовой картине мира.

В произведениях Ч.Абдуллаева часто встречаются и простые, и сложные эпитеты. Так, например, среди простых эпитетов употребительными следует назвать: красные глаза – *eyes red*; темная блузка – *dark short - sleeve blouse*; зеленые кусты – *the green bushes*; зеленые глаза – *green eyes*; русые волосы – *light brown hair*. Как видно, простые эпитеты передаются на английском языке соответствующим цветообозначением и конструируются аналогично. Единственным исключением в этом ряду является сочетание «русые волосы», которое оформляется, как и положено, в сложную слагаемую “*Light brown*” – (светло-коричневый). Здесь сохранены все оттенки цвета, ибо «русый» в своем номинативном значении и есть «светло-коричневый».

Особую значимость в художественном тексте имеют сложные эпитеты. Сложения, у которых цветовая характеристика соединяется с указанием на материал, вещество, т.е. сочетаются основы качественного и относительного прилагательного, являются одними из самых древних в русском языке.

Когда мы говорим о соединении качественной и относительной адъективной основ, то, непременно имеем в виду, что в семантике относительной основы развиваются оттенки качественных значений: «летнюю солнечную майскую погоду» – *the bright and summary May weather*”. В художественной речи, уже в силу характера использования эпитета, части сложения тяготеют к семантическому взаимодействию, сближению значений.

Соединения цветовой характеристики с какой-либо другой близки к тем случаям, когда цветовые значения выражены в обеих частях, но при этом в одной из них цвет выражен метафорически. В литературном языке в цветовом значении употребляются «золотой», «серебряный», «вороненый», «кровавый», «кровяной», «кирпичный»,

«песчаный», «соломенный», «телесный», «снежный», «мышинный», «молочный», «ржавый», «лимонный», «бутылочный» и др. Основы этих прилагательных постоянно входят в сложные эпитеты, уточняя и дифференцируя цвет. В результате постоянного использования цветовое метафорическое значение стало привычным и приобрело такую самостоятельность, что способно взаимодействовать с семантикой основ прилагательных.

Особая группа сложных эпитетов, у которых первая часть указывает на интенсивность проявления цвета. Здесь две универсальные стандартные основы (темно-, ярко- и бледно-), практически не ограниченные в соединении со второй цветовой частью: «в темно-синем брючном костюме» – ‘in a dark blue trouser suit’, темно-коричневый костюм – ‘a dark brown suit’. Переводные эквиваленты формируются теми же способами, что и словосочетания оригинала.

Главный фактор, который способствует стандартизации сложений в литературном языке, – это необходимость обозначения комплексных психологических характеристик: «тщательно выглаженная блузка» – “properly ironed blouse; для скучающей одинокой дамы – apathetic and lonely lady; слишком полным, слишком всеохватывающим – grand and overwhelming; презрительно морщила лицо – blenched; толстомордый банкир – chubby banker.

Комплексы психологических характеристик на английском языке в целом переданы верно, однако в двух случаях они не выдерживают адекватности: “blench”, как указывает В.К.Мюллер, имеет два значения: 1-уклоняться; отступать (перед чем-либо), 2-закрывать глаза на что-либо.¹ Стилистически второе значение более подходит к переводу словесного комплекса, но в образном и эмоционально-экспрессивном смысле оно далеко от подлинника. Предложенный нами вариант достаточно адекватно передает оттенки эпитета: contemptly wrinkle her face. Неполноценно, по нашему мнению, оформлен и эпитет “Chubby banker”, точнее, его первая часть. Лексикографически “chubby” передается следующим образом – «круглолицый, полнощекый». ² Не вызывает сомнения, что словарное значение переводного слова имеет совершенно другой регистр, нежели

¹ Мюллер В.К. Англо-русский словарь. М., 1990, с. 79.

² Там же, с. 127.

«толстомордый банкир», где отчетливо выражается отрицательная коннотация.

Утверждаясь в литературном языке, эти адъективные сложения заполняют лауну в канонических словарях русского и английского языков. Для отражения психологизма в произведениях Ч.Абдуллаева возникают стандартизированные характеристики психических состояний, душевных движений человека. Те, что употребляются неоднократно, неслучайно выделяются из всего круга эпитетов: они выражают наиболее типичные характеристики.

Как показали наши наблюдения, в произведениях Ч.Абдуллаева преобладает одноразовое употребление сложных эпитетов. Можно утверждать, что и значительное увеличение объема материала не снизит процента употребленных сложений. Неслучайно и то, что стандартизация некоторых психологических эпитетов не замечается исследователями, – несмотря на повторяемость, лексемы создаются в акте речи и воспринимаются как потенциальные или окказиональные слова или словосочетания.

В «**Заключении**» обобщаются основные результаты и выводы исследования.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

1. Вид, стиль и жанр произведений Ч.Абдуллаева // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, № 1, Bakı, 2005, s. 152-153

2. Из истории перевода произведений Ч.Абдуллаева на иностранный язык // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, № 3, Bakı, 2005, s. 94-96

3. Роль эпитетов в художественном тексте // Filologiya məsələləri, № 2, Bakı, 2007, s. 106-115

4. Типы эпитетов в художественной речи // Filologiya məsələləri, № 7, Bakı, 2009, s. 375-382

5. Цветообозначения в художественном тексте и их передача в переводе // АМЕА, Elmi axtarışlar, № 4, Bakı, 2009, s. 142-146

6. Роль эпитетов в создании портретных характеристик персонажей в произведениях Ч.Абдуллаева и их сохранение в переводе на английский язык // Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat, № 3, Bakı, 2010, s. 144-148

7. Цветообозначения в художественном тексте и их передача в переводе // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, № 5, Bakı, 2010, s. 25-29

8. Жанр политического детектива в творчестве Ч.Абдуллаева // Вестник МГГУ им. М.А.Шолохова. Филологические науки, № 4, Москва, 2010, с. 5-9

9. Ч.Абдуллаев как новатор в жанре политического детектива // Вестник Орловского государственного университета. Серия: новые гуманитарные исследования. Орёл, № 1, 2011, с.349-351

10. Специфика перевода детективного текста (на материале переводов произведений Чингиза Абдуллаева на английский язык) // Текст, культура, перевод. Материалы международной конференции, 23-25 мая 2012 года, Рига, Латвия, с. 7-14

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ÜLVİYYƏ VAQİF QIZI ABBASOVA

İNGİLİS DİLİNƏ BƏDİİ TƏRCÜMƏDƏ
EPİTETLƏRİN VERİLMƏ ÜSULLARI
(ÇİNGİZ ABDULLAYEVİN ƏSƏRLƏRİ ƏSASINDA)

5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2015

**Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri və tətbiqi dilçilik şöbəsində
yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Məsud Əhməd oğlu Mahmudov

Rəsmi opponetlər: *filologiya elmləri doktoru, professor*
Sevinc Abbasqulu qızı Məhərrəmov

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Qılıncxan Həmzə oğlu Bayramov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Rus dili və onun tədrisi metodikası
və İngilis dili kafedraları

Müdafiə « 23 » __12__ 2015-ci il saat « ____ »da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdindəki filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini təşkil edən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 25.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ____ » _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.071 Dissertasiya Şurasının
Elmi katibi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

N.R.Muqimova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. XX-XXI əsrlərin qovuşuğunda rus ədəbiyyatında, qismən də Azərbaycan ədəbiyyatında, bədii yaradıcılığın təbiətində köklü dəyişikliklər baş verir. Sos-art, konseptualizm, strukturalizm, “yeni səmimiyyət” adlandırılan cərəyanlar, metarealizm, transmeta-realizm, “neosentimentalizm”, “dəyişdirilmiş realizm”, “yeni realizm”, “yeni realizm” (ənənəvi, onilliklər boyu formalaşan anlayışın əvəzinə), ekzistensializm, postmodernizm və başqaları kimi yeni bədii sistemlərin və çeşidli funksional praktikaların artması meyli nəzərə çarpır.

Son iki-üç onillikdə incəsənətdə cərəyan və istiqamətlərin sayı o qədər çoxaldı ki, onların şüar və proqramları heç də bədii baxımdan eyni dəyərə malik olmayan və zamanın tələblərinə cavab verməyən hekayələr, povest və romanlara istinad etməyə başladı. Həqiqət carçısı olmaqdan çox uzaq əsərlərin tirajları artdı. Bu dövr ədəbiyyatında nəşr, nəzm və ya dramaturgiyada geniş rezonans doğuran əsər xırlamaq çətindir. Lakin bizi maraqlandıran janrdə aşkar boşluğun yer almasına baxmayaraq, hər halda bir “parlaq ulduz”un adını çəkmək olar – istedadlı Azərbaycan yazıçısı Çingiz Abdullayev. Az qala, 50 romanın müəllifi olan rusdilli müəllif. Bu əsərlərin əksəriyyətinin qəhrəmanı indi artıq yalnız Azərbaycanda deyil, Rusiyanın da ədəbi dairələrində əfsanəyə çevrilən superagent Dronqodur.

Zəngin yaradıcılığa malik yazıçı hazırda ömrünün çiçəklənmə dövrünü yaşadığından, əminik ki, detektiv serialının bu populyar qəhrəmanı haqqında roman və povestlərin sayı, şübhəsiz, artacaqdır. Bu gün mübaliğsiz, demək olar ki, detektivi yeni bədii və linqvistik priyomlarla zənginləşdirən Çingiz Abdullayev günümüzdə çox dəbdə olan bu janrdə yazan müəlliflər qarşısında əvvəllər məlum olmayan yeni imkanlar yaratdı. Azərbaycanda siyasi və psixoloji detektiv janrında qələm çalan Ç.Abdullayevin əsərlərinin dili ilə bağlı olan mövzunun aktuallığı qeyd edilənlər baxımından tamamilə üzə çıxır.

Belə ki, Ç.Abdullayev rəng effektiv çeşidli epitetlər və sifətlərdən fəal yararlanır, açar sözləri xüsusi vurğulayır, müfəssəl təşbeh, müqayisə, çeşidli mübaliğələrin və s. geniş şəbəkəsini yaradır. Yazıçı tez-tez, fikrimizcə, kifayət qədər təsirli olan bir bədii-təsviri vasitəyə əl atır – təsvir elementlərini təhkiyəyə daxil edir. Nəhayət, onun əsərlərinin mətnləri mərkəzi və fon informasiya haqqında danışmağa imkan verir. Öz növbəsində, epitetlərin müxtəlif növləri onun romanlarının poetikasında,

ümumiyyətlə, mühüm bir halqadır və biz bunu tədqiqatımızın iki fəslində konkret nümunələr əsasında ətraflı açıqlayacağıq.

Mütləq qeyd edilməlidir ki, Ç.Abdullayev yaradıcılığında psixoloji və siyasi detektiv janrı aktuallığı, bitkinliyi və düşünülmüş fənalara səciyyəyəldir. Müəllif öz əsərlərində dahi mütəfəkkirlərin, bəşəriyyətin incəsənət, ədəbiyyat və mədəniyyət aləminin təmsilçilərindən sitatlarla istifadə edir ki, bunlarda əsərin mahiyyəti, onun məqsədyönlülüüyü tam əksini tapır. Əsərlər, ilk növbədə, insan qəlbinin psixologiyasının açıldığı real tarixi və siyasi hadisələrə əsaslanır. Görkəmli müasirimizin – ədib, dilçi, tarixçi, filosof, psixoloq və siyasətçinin portretini məhz belə təsvir etmək olar. Deyilənlərdən onun ilbəl daha da zənginləşən yaradıcılığının tədqiqinə nə dərəcədə önəmli və aktual olduğu tamamilə aydındır.

Tədqiqatın obyektı. Bu tədqiqatın obyektı Ç.Abdullayevin bəzi məşhur romanlarıdır ki, bunların nümunəsində biz həm qismən bədii-tənqidi təhlil aparmış, həm də dil vasitələrini həmin əsərlərin ingilis dilinə mümkün tərcüməsi aspektində araşdırmışıq.

Tədqiqatın predmeti. a) Ç.Abdullayevin bəzi bədii əsərlərinin həddləri ilə məhdudlaşan əsas linqvistik priyomlar və onun yaradıcılığına tətbiqən funksional statistikanın anlayışlar çevrəsi; b) müəllif ideyasının dilçilik metod və üsulları ilə ifadəsinə müasir «kənardan baxış».

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Ç.Abdullayev fenomeninin dövrümüzün görkəmli yazıçısı qismində müasir baxımdan şərh, bəzi linqvistik priyomların ingilis dilində çatdırılmasının əsas yol, forma, vasitə və üsullarının müəyyənləşdirilməsidir. Qarşıya qoyulan məqsəd qarşıya aşağıdakı vəzifələrin qoyulmasını və həllini diqtə edir:

- Ç.Abdullayevin şəxsiyyətini novator sənətkar, detektiv janrında inqilabçı qismində səciyyələndirən əsas cəhətlərin aşkarlanması;

- Ç.Abdullayevin romanlarının mətnlərinin təbii sıra bədii təsvir vasitələrinin fərqləndirilməsilə linqvistik təhlili;

- epitet, təşbeh, metafora, mübaliğə, təzad, təkrir, parafrazlar kimi təsvir vasitələrinin geniş çevrəsini və onların Ç.Abdullayevin əsərlərində işlədilmə üsullarının müəyyənləşdirilməsi;

- Ç.Abdullayev yaradıcılığında mərkəzi və fon informasiyasının rolu və təyinatını göstərmək;

- Ç.Abdullayevin romanlarının ingilisdilinə bədii tərcüməsinin tam bir sıra prinsiplərinin önəmini açıqlamaq;

- Ç.Abdullayevin romanlarından bəzi mətn parçalarında dominantın mühüm dil elementi qismində rolunun və onun ingilis dilinə tərcümə prosesində fəaliyyətinin aşkarlanması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Filologiya elmində ilk dəfə olaraq, Ç.Abdullayevin bədii əsərlərinin dili haqqında təsvir vasitələrinin böyük bir arsenalından ən önəmli elementlərin fərqləndirilməsinə diqqət yetirilməklə dissertasiya səviyyəsində danışılır. Dil priyomlarının, fikrimizcə, əlavə informasiya deyil, süjetin quruculuğunun ən önəmli komponentləri, kompozisiyanın təməl anlayışları və müəllifin ideyasının tərkib hissəsi olduğu bəzi detektiv romanlar linqvistik, qismən də ədəbi təhlilə cəlb edilmişdir. Bundan başqa, bütün yaradıcı tapıntılar və çeşidli elmi araşdırmalar bir məqsədə təbdir: Ç.Abdullayevin bədii əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması.

Tədqiqatın gedişində o da nəzərə alınmışdır ki, bədii əsərin mətni, yəni Ç.Abdullayevin romanları tipoloji baxımdan, bütün qeyri-bədii səciyyəli mətnlərə qarşı qoyulmuşdur. Belə bir durum səbəbilə, onların bir birindən fərqləndikləri meyarlar təqdim edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatının elmi-nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəa və nəticələri Ç.Abdullayev əsərlərini yeni bucaq altında, daha dəqiq desək, detektiv janrı əsərlərinin dil realilərinin ingilis dilinə adekvat tərcümə baxımdan nəzərdən keçirməyə imkan verir.

Mətnin elmi-nəzəri baxımdan düzgün şərh, şübhəsiz, təməl konseptual informasiyanın nitq qatına transformasiyasını təxmin edir. Mətnin müxtəlif təfsirləri, gizli məna da daxil olmaqla, mətnin özünün tərkibindəki yenilənmiş informasiyanın qavranmasının dolğunluğu ilə bağlıdır. Ç.Abdullayevin bədii əsərlərindəki dil realilərinin ingilis dilinə düzgün ötürülməsi zamanı, təbii, epitetlər, metaforalar, təşbehlər, əsas və fon informasiya, açar sözlərin, həmçinin müxtəlif semantik, fonetik və ritmik-üslubi priyomların üzvi şəkildə daxil olduğu forma saxlanılmalıdır. Əsas mənanın məzmununun transformasiyası zamanı onların, həmçinin tərcüməçinin istifadə etdiyi üsulların nəzərə alınması Azərbaycanda tərcüməçiliyin gələcək inkişafı üçün danılmaz nəzəri əhəmiyyətə malikdir.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti onun əsas elmi müddəa və nəticələrindən ali məktəblərin filologiya fakültələrində Ç.Abdullayev yaradıcılığının öyrənilməsi zamanı, rus və Azərbaycan ədəbiyyatları, həmçinin bədii tərcümə nəzəriyyəsi üzrə dərslük və dərs vəsaitlərinin tərtibi zamanı istifadənin mümkün olmasında görünür.

Tədqiqatın mənbələri. Fikrimizcə, tədqiqatın dəyəri, ilk növbədə, burada yalnız qaynaqların, yəni Ç.Abdullayevin romanlarının və ingilis dilində çapdan çıxmış tərcümələrinin bilavasitə mətnlərinin əks olunmasındadır.

Mövzunun öyrənilməsi dərəcəsi. Qeyd edək ki, əhəmiyyətsiz sayda qəzet-jurnal məqalələrindən başqa, Azərbaycan və Rusiya Federasiyasında hələ də Çingiz Abdullayevin zəngin və rəngarəng yaradıcılığına həsr edilmiş xüsusi monoqrafik tədqiqatlar yoxdur. Bu səbəbdən, əminlik ki, bu mövzuda istənilən elmi araşdırma aktual və səmərəlidir.

İlk növbədə, Samirə Mirbağirovanın «Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrı dünya ədəbiyyatı kontekstində» monoqrafiyasını¹ göstərək. Burada detektiv janrının tarixindən danışılır, həmçinin Ç.Abdullayevin həyat və fəaliyyətinin əsas mərhələləri işıqlandırılır. Mütəmadi olaraq ayrı-ayrı məqalələr işıq üzü görsə də, əksər hallarda, onlar sənətkarın yubiley tarixlərinə təsadüf edir və çox vaxt populyar xarakterli olur.

Bizim üçün, ilk növbədə, mühüm faktiki materialla zəngin olan və bu səbəbdən zəngin yaradıcılığa malik sənətkarın detektiv janrının tarixinə töhfəsini işıqlandıran materiallar maraqlandırır. Fikrimizcə, görkəmli Azərbaycan tənqidçi-ədəbiyyatşünası professor Aqil Hacıyevin «Dronqo haqqında super-silsilə» məqaləsi müəyyən maraq doğurur. Məqalədə həm yazıçının, həm də onun mərkəzi qəhrəmanının – super-agent Dronqonun portretləri təqdim edilmişdir.²

A.Hacıyevin ideyalarını dəstəkləyən digər bir görkəmli ədəbiyyatşünas L.Abbas «Dronqo – demək olar ki, mənim Alter-eqom!» məqaləsində yazır: «A.Konan-Doyl, A.Kristi, J.Simenonun əsərlərini mütaliə edərkən oxucu onların qəhrəmanlarının hansı tarixi şəraitdə yaşaması və işləməsi barədə, demək olar ki, düşünür. Dronqo haqqında əsərlər silsiləsində isə Çingiz Abdullayev bu qəbildən olan məlumatları, sadəcə, cinayətin fonuna çevirmir, həm də bunlar, əksər hallarda, həmin cinayətin bir halqası olur. Məhz bu səbəbdən müasir tarix daim həmin silsiləyə aid əsərlərdə işıqlandırılır».³

¹ Мир-Багирова С.А. Детективный жанр в азербайджанской литературе в контексте мировой литературы. Баку, 2002.

² Гаджиев Агиль. Супрецикл о Дронго // Литературный Азербайджан, 2003, № 2, с. 90-91.

³ Аббас Л. Чингиз Абдуллаев. «Дронго – почти моё альтер-эго!» // Эхо, 2005, 7 апреля.

Azərbaycan dilçiliyində dilimizin bədii təsvir vasitələri sistemində epitetlərin tədqiqinə T.Əfəndiyevanın araşdırmaları həsr edilmişdir.¹

Ü.Hüseynovanın dissertasiya işində² Ç.Aytmatovun fərdi üslubunun yaranmasında üslubi məcazların, o cümlədən epitetlərin rolu və funksiyası, onların üslubi fəaliyyəti, həmçinin emosionallıq və ekspressivliyin, milli koloritin yaradılma üsulları təfərrüatlarına qədər öyrənilir, ədibin epitetlərinin milli, şifahi xalq yaradıcılığından əxz edilmiş olduğu göstərilir.

Sadalananlar o deməkdir ki, seçdiyimiz mövzunu ciddi şəkildə araşdırmağa ehtiyac var.

Tədqiqatın metodologiyası. Qarşıya qoyulan vəzifələrin həlli tədqiqatın kompleks metodikasının tətbiqi vasitəsilə həyata keçirilir ki, onun təməlini kontrastiv, kontekstual-semantik, transformasiya və statistik üsullarla əlaqələndirilmiş şəkildə istifadə olunan oppozision təhlil üsulu təşkil etmişdir.

Bundan başqa, Ç.Abdullayevin rus və ingilis dillərində əsərlərində üslubi qat təşkil edən linqvistik priyomların tədqiqi zamanı linqvo-təsviri metoddan istifadə edilmişdir ki, bu metod leksik-semantik qrupların zəruri elementlərinin ümumi dilçilikdə dil statusunun müəyyənləşdirilməsinə, həmçinin seçilmiş dissertasiya materialının təsnifi, sistemləşdirilməsi və təsvirinə əsaslanır. Tədqiqatın mötəbərliyi və obyektivliyi təhlil edilən söz və ifadələrin geniş həcmi, yəni Ç.Abdullayevin tam bir sıra romanından seçilmiş nümunələrin representativ miqdarı ilə təmin edilir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, tədqiqat prosesində tərəfimizdən ədəbi-linqvistik təhlilin aşağıdakı üsullarından istifadə edilmişdir.

1. Əsas problemlərin qoyuluşu və həlli zamanı təbii olaraq, tipoloji paralellər, yaxud əksinə, üslubi fərqlər nəzərdə tutan müqayisəli-tipoloji metod;

2. Öz əksini seçilən materialın sistemləşdirilməsi və təsvirində tapan təsviri metod;

3. Ç.Abdullayevin bədii əsərlərinin həm özünəməxsus, həm də ümumi xüsusiyyətlərinə əsaslanan linqvistik təhlil;

¹ Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin bədii ifadə vasitələri. Bakı: Elm, 1973; Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı (Bədii üslub). Bakı: Elm, 1980.

² Гусейнова У.Г. Лингвоэтностилистический анализ тюркизмов в современной русскоязычной литературе авторов неславянского происхождения (на материале произведений Ч.Айтматова): Дис. ... канд. фил. наук. Б., 2007.

4. İngilis dilinə tərcümə zamanı müəllifin niyyətindən daha dəqiq və dərin açılmasına yardımçı olan filoloji şərh.

Müdafiəyə əşğıdəki müddəalar təqdim edilir:

1. Çingiz Abdullayev Azərbaycanda kütləvi ədəbiyyat ənənələrinə sadiqliyi qoruyub saxlayan və bu zaman siyasi və psixoloji detektiv janrının inkişafı və təkmilləşdirilməsinin yalnız ədəbi-bədii məziyyətlərlə deyil, həm də yaradıcılığının səciyyəvi linqvistik prinsipləri ilə sadiq davamçısı olan yeganə rusdilli yazıçıdır.

2. Ç.Abdullayev Azərbaycan alimləri və ictimaiyyəti tərəfindən detektiv romanının nümunəvi tipini yaradan yazıçı kimi qəbul edilmişdir. Bu tənqidi təhlilin orbitinə daxil edilmiş bütün linqvistik priyomlar isə onun ideyalarının təcəssümünün orijinallığı və qeyri-adiliyini sübut edir. Yəni onun yaradıcılığının səciyyəvi komponentlərlə zənginliyinin əsas səbəbi odur ki, inkişafın məntiqinə görə, süjetin bütün hərəkəti yeganə məqsədə tabedir – siyasi, psixoloji və macera detektivlərinin sintezində maksimum bədii-təsviri və sırf dil effektinə nail olmaq.

3. Ç.Abdullayevin mətnlərinin əksəriyyətində leksik məna ilə fon informasiyasının əlaqəsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, leksik anlamların məcmusu semantik «roman» məkanını tam bürüyərək, implisit informasiyanın ifadəsi üçün demək olar ki, yer qoymur. Eyni zamanda, bir qayda olaraq, sözün sonadək deyilməməsi də müəyyən qədər yer alır. Deməli, implisit informasiya obyektiv şəkildə əksini tapır.

4. İlk növbədə, yazıçıya mətn gərginliyinin bir yox, tam bir sıra epitet xarakteristikalarından istifadə sayəsində yaradılması tərzə xasdır ki, bunlar obrazın oxucu tərəfindən əyani şəkildə qavranılmasına və bununla yanaşı, onun psixoloji qiymətləndirilməsinə yardımçı olur. Deməli, müxtəlif əlamət və keyfiyyətlərlə ifadə edilən əyanilik yazıçının üslub xüsusiyyətlərindən xəbər verir.

5. Ç.Abdullayevin romanlarının önəmli və səciyyəvi xüsusiyyəti sintaktik cəhətdən geniş və semantik baxımdan mürəkkəb metaforaların, o cümlədən metaforik epitetlərin və ya təyinedici söz və ifadələrin olmasıdır. Bu, müəllifin estetik proqramına – dilin sadəliyi, aydınlığı və dəqiqliyinə can atmasına uyğundur.

İşin aprobeiası. Tədqiqatın əsas elmi nəticələri AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri və tətbiqi dilçilik şöbəsinin iclaslarında müzakirə olunmuş, həmçinin çap olunmuş məqalələrdə və elmi konfranslarda edilmiş məruzələrin tezislərində əksini tapmışdır.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və materialı müəyyən edilir, dissertasiya tədqiqatının məqsəd və vəzifələri ifadə olunur, onun elmi yeniliyi, nəzəri və praktik dəyəri açıqlanır.

I fəsil «Dil və ədəbiyyat sahəsində Çingiz Abdullayevin innovasiya-isləhatçılıq fəaliyyəti» iki paraqrafdan ibarətdir.

«Siyasi detektiv janrında linqvistik yeniliklərin rolu və əhəmiyyəti» adlanan birinci paraqrafda vurğulanır ki, dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq nəzəriyyəsi bilicilərinə yaxşı məlumdur ki, Ç.Abdullayevlə yanaşı, Azərbaycan və rus nəsrinin ikidilli qovuşuğundakı analogi linqvistik və mədəni-tarixi kontekstə Ç.Aytmatov, Maqşud və Rüstəm İbrahimbəyovlar, Ç.Hüseynov, N.Rəsulzadə, F.İsgəndər, T.Zülfüqarov və digər nasirlər qoşulmuşlar. Milli tənqidçilərin əksəriyyətinin etiraf etdikləri kimi, onlar kütləvi adlandırılan ədəbiyyatın həm Rusiyada, həm də Azərbaycanda parlaq təmsilçiləridir. Lakin qeyd edək ki, yalnız Ç.Abdullayev siyasi və psixoloji detektiv janrının inkişafı və kamilləşməsinin sadıq çarçısı olaraq qalır, üstəlik, təkcə bu janra xas olan ədəbi məziyyətlərlə deyil, həm də yaradıcılığın bəzi səciyyəvi linqvistik prinsipləri ilə birlikdə.

Məsələnin mahiyyəti aşağıdakından ibarətdir. Bir janr kimi, kütləvi ədəbiyyat janrı, ilk növbədə, oxucunun yaradıcılıq prosesinə fəal cəlb edilməsi effektinə hesablanmışdır. Müasir dilçilik meyarları baxımından, onun əsas dayağı bədii əsərin daxili strukturunun qapalılığı və kanonikliyi, təsvir vasitələrinin müəyyən qədər standartlaşdırılması, ayrı-ayrı üslubi deyimlərin klişeyə çevrilməsi, həmçinin təsviriliyin bəzi elementlərinin təhkiyənin realizminə qoşulmasıdır.

İkinci paraqraf «İngilis dilinə tərcümə prosesində dil realilərinin çətinliklərinin aradan qaldırılmasının yolları və metodları müasir linqvistikanın ümum-nəzəri problemləri kontekstində» adlanır. Detektiv əsərlərin müəllifi, şübhəsiz, istedadlı yazıçıdır və zəngin yaradıcı təxəyyülə malikdir. Onun romanlarında qismən də loru dildən daxil edilmiş sözlər vasitəsilə təsirli lövhələr verilmiş, canlı obrazlar, insanların hissləri, konkret hərəkətləri, davranış motivləri, söhbətləri və s. yer almışdır. Odur ki, bütün bunların yazıçının iş praktikasında necə həyata keçirildiyinin nəzərdən

keçirilməsi önəmlidir. Bütün bunlar Ç.Abdullayev tərəfindən oxucunun təxəyyülünü vəcdə gətirmək, ona hadisələri, xarakterləri, həyatın özünü təsəvvür etmək imkanı vermək və nə isə önəmli bir şeyə inandırmaq, cavab olaraq yaranan düşüncələr və hislərdə əks-səda doğurmaq məqsədilə yarıdır. Bu əsərlərdə nəzərdən keçirilən müəlliflərdən hər biri fəal şəxsdir: qəhrəmanların keçmişi və bugünündən danışır, onların hərəkətlərinin gizli motivlərini izah edir.

Qeyd olunanlarla əlaqədar, diqqətimizi aşağıdakı maraqlı bir fakt cəlb etmişdir: zəruri olan yerlərdə yazıçı bilərəkdən rus ədəbi dilinin normalarından uzaqlaşaraq, romanlarındakı obrazların nitqini loru danışığı dili ilə bol-bol zənginləşdirir. Lakin Ç.Abdullayevin əsərlərində loru danışığı leksikası, fikrimizcə, səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Onun ekspressivliyinin həddləri kifayət qədər mütəhərrikdir. Leksik məna, bir qayda olaraq, iki mikrokomponentdən ibarətdir: nominativ və konnotativ (yəni ekspressiv). Güman edirik ki, bu və ya digər durumda bunların hər biri öz strukturuna malik ola bilər. Bizi maraqlandıran yazıçının romanlarının materialları əsasında loru danışığı dili leksikasının ekspressivliyinə müxtəlif yanaşmalara gəldikdə isə, burada ən informativ mənbə dialektlər və ya loru danışığı dilində dil daşıyıcılarının özlərinin dil səriştəsidir.

Bu fəsilə təqdim olunan bütün ədəbi və linqvistik səciyyəli faktlar, fikrimizcə, rus və Azərbaycan tərcüməçilərinə ingilis dilinə tərcümə prosesindəki çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə yardımçı olacaqdır.

II fəsil «**Bədii nitqin xüsusiyyətlərinin araşdırılması məsələsinə dair: epitet nəzəriyyəsi problemi**» adlanır. Tədqiqatın II fəsilində A.N.Veselovski, S.L.Nevelova, A.A.Potebnya, B.V.Tomaşevski, A.V.Çiçerin, V.A.Koçerqina Y.S.Stepanov, K.Arsenyev və başqalarının tədqiqatlarına müraciət edərək, biz Ç.Abdullayevin bədii əsərlərində epitetlərdən istifadə kimi son dərəcə aktual və hələ də həllini tapmayan problemə dair geniş və xüsusi diskussiya açırıq. Lakin sadalanan alimlərin linqvistik araşdıraları bizim üçün, sadəcə, nəzəri zəmindir, çünki onların gətirdikləri nümunələr, faktiki, müəllifin romanlarından mətnləri ehtiva etmir.

İnsanın təsvir edən dil vasitələrindən, o cümlədən epitet-təyinlərdən istifadə dilin insanın həm xarici görünüşünə, həm də daxili aləminə diqqətli olması ilə əlaqədardır. İnsanı və onu əhatə edən dünyanı təsvir edərkən dil, önəmli əlamət və xassələri fərqləndirərək, sanki onların özlərini yaradır. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, bu, etiraf janrı üçün xüsusilə səciyyəvidir. Bu janr tərcüməyi-haldan etiraf və tövbəyə – insan qəlbinin ən pünhan

sirləri və dərin yaşamlarına qədər təkamül yolu keçmişdir. Prinsipcə, bu, bədii nəsr üçün də kifayət qədər səciyyəvidir.

Dilin antroposentrikliyi həm onun leksik vahidləri, həm də sözlərin semantikasını, ətraf gerçəkliyin obyektlərinin nominasiyasının xarakter ilə bilavasitə bağlıdır. Bundan əlavə, müxtəlif səviyyəli dil vahidlərinin semantikasını səviyyəsində insanın milli obrazı təzahür edir ki, digər vasitələrlə yanaşı, həmin obraz epitetlərlə də fərqləndirilə bilər.

Orijinal: «Они сидели вдвоем уже двадцать минут. Наконец один из них, помоложе, с тонкими усиками на молодом смелом лице, не выдержав, поднялся.

- Когда, наконец, он придет?

- Придет,- успокоил его тот, кто постарше. У этого были густые черные усы и полное, почти добродушное лицо, сразу выдававшее в нем человека восточного происхождения».

Перевод: «They had been sitting together for twenty minutes when one of them, the young one with the thin mustache and brave face stood up.

“Where is he?”

“He’s coming”. The older one reassured. He had a thick mustache and a round, jovial face of an easterner”.

Personajların portretlərinin təsvirində yazıçı ona oxucuda maraqlı yaratmağa imkan verən tərzdən yararlanır və bədii detallar vasitəsilə aşkar şəkildə oxucu üçün personajların daxili simasının xarakteristikasını təsvir etmək imkanı yaradır. Burada portret detalları rolunu isə epitetlər oynayır. İlk baxışda, onlar oxucu tərəfindən birbaşa mənada anlaşıla bilsə də, lakin bədii təhkiyə prosesində açıqlanan mahiyyətləri etibarilə, onlar məcazi anlamda tərtib edilir.

«Тонкие усы на молодом смелом лице (gənc, cəsur sifətdə nazik bıqlar) - the thin moustache and brave face stood up» deyimi iki portret detali açıq: bir tərəfdən, İlqarın xırdaçı, vasvası, qapalı təbiətli olduğunu vurğulayan «тонкие усы – the thin moustache»; digər tərəfdən, obrazın yaşını göstərən, diqqəti onun cəsur və qətiyyətli olmasına cəlb edən «молодом смелом лице (gənc, cəsur sifətində) – brave face stood up». Başqa sözlə, göstərilən epitetlərlə yazıçı portretin müxtəlif xarakterli cizgilərinin təsvirini verir.

Mətnin sonrakı fraqmenti bizə digər bir obrazı səciyyələndirən başqa bir portret təqdim edir. «густые черные усы и полное, почти добродушное лицо (sıx qara bıqlar və girdə, demək olar ki, xeyirxah sifət) – He had a thick mustache and a round, jovial face of an easterner». Burada

epitətlər, müəyyən dərəcədə, psixoloji əlamətlər səviyyəsində bir birini tamamlayır. «Sıx» sözü bu insanın açıqürəkli və mərhəmətli olduğunu nəzərdə tutsa da, janrın təhkiyə prinsiplərinə riayət edən müəllif daha sonra həmin sözü «girdə, demək olar ki, xeyirxah» ifadəsinə bağlayaraq, bu əlamətin aldığı və şübhəli olduğunu göstərir ki, bu da artıq növbəti səhnədə açılır və bu iki tipin öz rəqiblərini aradan götürmək üçün tədbirlər gördüyü quldur dəstəsinə mənsub olduğu sübut edilir.

Gördüyümüz kimi, diqqətlə oxuduqda və məhəmətlə seçilmiş epitetlər vasitəsilə düzgün şərh verildikdə, portret obrazlar nəinki personajların xarakterini müəyyənləşdirməyə, həm də onların əməllərinin portret təsvirlərinə müvafiqliyinə əmin olmağa imkan verir. Epitetlərin ingilis dilinə tərcüməsinə gəldikdə, bütövlükdə, tərcüməçi onları ekvivalent çatdırılma vasitəsilə saxlamağa çalışır. Lakin mətnin ikinci fraqmentində «bıqlar» isminə aid olan «qara» («black») sözünün buraxıldığı diqqəti cəlb edir. Belə düşünmək olar ki, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, epitetin özəyini təşkil edən «sıx» sözü artıq özündə məna yükü daşdığı halda, bu ifadədə bıqların rəngi o qədər də nəzərə çarpan fakt deyil. Lakin bu yalnız ilk baxışda belədir. Personajın yaşını «cavan» («the young») sözünün əks etdirdiyi birinci portret xarakteristikasından fərqli olaraq, burada rəngin göstərilməsi analoji funksiyanı yerinə yetirir, yəni hər iki personajın cavan olduğunu bildirir. Deməli, epitetin bu komponenti də çatdırılmalı idi, çünki o da nitq vahidinin konseptidir.

Dərhal qeyd edək ki, oxucunu obrazla ilk dəfə tanış edərkən romanın müəllifi onu təsvirini, adətən, müəmmalı cizgilərlə verir ki, bununla da oxucusunu qurduğu detektiv oyuna cəlb edir, kriminal hadisələrin şahidinə çevirir.

Belə ki, məsələn, «Mənim gözəl alibim» romanındakı yalnız bir əli olan killer aşağıdakı kimi təsvir edilir: В квартиру вошел невысокий человек в большой темной шляпе, длинном пальто, с зонтиком в руках. («Mənzilə başında yekə qara şlyapa, əynində uzun palto və əlində çətir olan bəstəboy bir insan daxil oldu») – “A short man holding an umbrella, wearing a long coat and a big dark hat, walked into the apartment”. Bəzən təzad əsasında (bəstəboy, yekə, qara, uzun) yaradılan müəllif epitetləri hələ üz görünmədiyi bir məqamda müəmmalı xarici görünüş təsəvvürü yaradır ki, bunun arxasında nəzərə çarpacaq hərəkətlərin nədən ibarət olacağını öncədən demək çətinidir. Şübhəsiz, obrazın müəllifin oxucunu qəsdən cəlb etdiyi bu qaranlıq təbiəti (qara şlyapa – dark hat, qara

əlcəklər – dark gloves) oxucuya həmin surətin əsas rol oynayacağı hadisələrin gedişatını öncədən təxmin etməyə imkan vermir.

Bəzən Ç.Abdullayev təsvir vasitələrindən iki obrazı qarşılaşdırmaq məqsədilə yazarlanır: «Полный, лысый господин постоянно потел, вытирая свою огромную лысину большим голубым платком. Он слушал молча, лениво, делая вид, что сказанное его совсем не интересуется, но в его глазах иногда вспыхивали огоньки, не сулившие ничего хорошего.

Сидевший перед ним высокий худой человек все время пил воду, такими глотками, что был виден ходивший вверх – вниз кадык» . («Kök, keçəl cənab aramsız tərləyir, nəhəng keçəlini yekə mavi dəsmalla silirdi. O, dinməzəcə, tənbel-tənbel qulaq asaraq, özünü elə göstərdirdi ki, guya deyilənlər onu tamamilə maraqlandırmır, amma bəzən gözlərində heç də yaxşı bir şey vəd etməyən parıltı yaranırdı.

Qarşısında oturan hündür arıq adam aramsız olaraq suyu elə qurtumlarla içirdi ki, aşağı-yuxarı gedib-gələn hulqumu görünürdü») - “The big, sweaty bald guy is wiping his huge bald head with a big light blue handkerchief. He is listening silently but half – hearted, pretending that he has no interest – but once in a while there’s a flash in his eyes, which is not very promising.

The tall thin guy is sitting in front of him and drinking water in big gulps – so you can see his Adam’s apple bobbing up and down”.

Epitətlərdən hər biri personajın fərqləndirici cəhətini, fərdi simasını vurğulayır. «Kök, keçəl» vasitələri «hündür, arıq» əlamətləri ilə təzad təşkil edir. Görünür, bu səbəbdən tərcüməçi şərti avtoritetin portretini orijinalda olmayan “tərli” (“bald”) əlavəsilə gücləndirməyə cəhd göstərir. Lakin bu söz mətni heç də ağırlaşdırmayaraq, əksinə, təəssüratı daha da qüvvətləndirir. Tədqiqatımıza birbaşa aidiyyəti olmasa da, daha bir tərcümə detalını qeyd etməyə bilmərik. Bu, «cənab» sözünün Amerikadakı lorü danışıq kəlməsi olan və «oğlan», «caşıl» anlamını verən «guy» sözü ilə verilməsidir. Bu söz cinayətkar-oğru mühitindəki müraciət formasını çox yaxşı səciyyələndirir və Amerika oxucusununun qavrayışına kommunikativ şəkildə istiqamətlənmişdir.

Bəzi hallarda epitetlər obrazlar tipinə müəllifin verdiyi qiyməti əks etdirərək, onlara aşkar antipatiya ifadə edir: «... У него специальный нюх на чужих, как у хорошей собаки, – ответил, усаживаясь напротив Француза Лазарь. Ему было лет сорок пять. Некрасивое вытянутое лицо, большие уши, удлинненный нос делали его похожим на паяца.

Но горе было тому, кто верил в эту обманчивую внешность. Лазарь был самым хладнокровным убийцей, кого видел Француз в своей долгой жизни». (“...O, özgüləri dərhal duyur. Lap yaxşı it kimi, – deyə Fransızla üzbəüz əyləşərək Lazar cavab verdi. Onun 45 yaşı olardı. Kifir uzunsov sifəti, yekə qulaqları, uzun burnu onu təlxəyə oxşar edirdi. Amma vay bu aldadıcı görünüşə aldananın halına. Lazar Fransızın uzun ömrü ərzində gördüyü ən soyuqqanlı qatil idi”) – “...He can sniff out strangers like a dog”, Lazer answered and took a seat across from French. He was about forty-five with a long ugly face, big ears and a big nose that made him look like a clown. But woe to him that trusted the deceptive appearance. Lazer was the coolest murderer French had seen in his long life”.

Adətən, oxucunun personajla tanışlığı portretdən başlayır. İstənilən portret bu və ya digər dərəcədə xarakterolojidir. Bu, o deməkdir ki, xarici əlamətlərə görə biz insanın xarakteri barədə, ötrəi də olsa, mühakimə yürüdə bilərik. Ümumiyyətlə, portretin dolğun qavrayışı təxəyyülün bir qədər gərgin işləməsini tələb edir, çünki oxucu sözlə təsvir əsasında əyani bir obraz təsəvvür etməlidir. Tərcüməçi isə tərcümədə portretin adresata analoji təsirinə nail olmalıdır. Yuxarıda təhlil edilmiş mətn epitetlərin çatdırılması baxımından arzu olunan nəticənin əldə edilməsinə əyani örnək ola bilər.

Araşdırılan aspekt axarında bizi Ç.Abdullayevin müxtəlif əsərlərində personajların portretlərinin təsvirində eyni epitetlərin işlənmə tezliyi də maraqlandırdı. Çox vaxt yazıçılarda müəyyən yazı tərzə formalaşır ki, bu da, şübhəsiz, onun üslubuna – eynitipli personajların təsvirində eyni təsvir vasitələrinin təkrarlanmasına təsir göstərir. Üstəlik, detektiv romanı janrının özü də belə imkanlara malikdir.

Başqa romanların mətnlərinə müraciət edərək, onları artıq təhlil etdiklərimizlə tutuşduraq.

Orijinalda: Советник постоянного представительства Германской Демократической Республики при ООН Андреас Грунер был сравнительно молод. Ему шел тридцать шестой год. Высокий блондин, с резкими, будто высеченными чертами лица, он являл собой почти нордический тип, обладая к тому же высокой подвижной фигурой с развитой грудной клеткой спортсмена. Для непосвященных он был всего лишь высокопоставленным дипломатом. («Almaniya Demokratik Respublikasının BMT-dəki daimi nümayəndəsinin müşaviri Andreas Gruner nisbətən cavan idi. O, 36 yaşın içində idi. Sərt, sanki yonulmuş üz cizgilərinə malik ucaboy sarışın olmaqla, o demək olar ki, nordik tipi təmsil

edirdi, üstəlik, inkişaf etmiş döş qəfəsli çevik idmançı qaməti vardı. Xəbərdar olmayanlar üçün o yalnız yüksək rütbəli diplomat idi»).

Tərcümə: “The advisor of the German Democratic Republic’s permanent representative in the UN, Andreas Gruiner, was fairly young. A tall, fair man of thirty-six, with sharply carved facial traits resembling almost a Nordic tipe, he was flexible in his movement and well-knit with the brown chest of a sportsman. Was the outside world he was just a top-ranking diplomat”.

«Xəyanət sənin adındadır» romanından fraqmentin «Mənim gözəl alibim» romanından fraqmentlə personajların portretlərinin təsviri prinsipinin dəqiqləşdirilməsi baxımından tutuşdurulması portret cizgilərinin təsvirində müəyyən ardıcılığı üzə çıxarır: yaş və saçların rəngi və ya onların olmaması, bədən quruluşu, faktiki nə ilə məşğul olduqları göstərilir. Lakin əlamətdar və diqqətəlayiq odur ki, tərcümə mətnində bütün səciyyələndirici çalarlar saxlanılır: nisbətən cavandır – fairly young, ucaboy sarışın – a tall fair man, sərt, sanki yonulmuş üz cizgiləri – with sharply carved facial traits, nordik tip – A Nordic tipe və s.

Rəng bildirən epitetlər onunla da maraqlıdır ki, onlar simvolik funksiyalar yerinə yetirə bilər. Rəng bildirmədən okkazional mətnə də məhsuldar şəkildə istifadə etmək mümkündür. Bu halda, insan yaradıcılığı və idrakı qeyri-adi rəng obrazları yaradır, onlara müəyyən qiymət verməklə həmişə dəyərli edir, həm də münasibət bildirir. Bütün bunlar isə müəllifin gözlənilməz assosiasiyaları üzərində qurulur.

Sadə və mürəkkəb epitetlərin inkişafında əsas istiqamətləri rəng xarakteristikalarının hansısa başqaları ilə əlaqələndirən müəlliflərin materiallarında izləmək olar. Bunlar sırf rəng və ya işıq-rəng təyinlərindən bədii nitqlə daha sıx bağlılığı və qarışıq rəngin, rəng çalarlarının ifadəsində differensasiya prosesindən daha az asılılığı ilə fərqlənir. Yeni rəng çalarlarını bildirən yeni-yeni təyinlərin meydana çıxması dünyanın rəng çalarları haqqında biliklərin zənginləşməsinin nəticəsidir.

Ç.Abdullayevin əsərlərində həm sadə, həm də mürəkkəb epitetlərə tez-tez rast gəlinir. Məsələn, sadə epitetlər arasında ən çox işlənənlər kimi aşağıdakıları göstərmək olar: красные глаза (qırmızı gözlər) – eyes red; темная блузка (tünd bluzka) – dark short - sleeve blouse; зеленые кусты (yaşıl kollar) – the green bushes; зеленые глаза (yaşıl gözlər) – green eyes; русые волосы (açıq-şabalıdı saçlar) – light brown hair. Gördüyümüz kimi, sadə epitetlər ingilis dilində müvafiq rəngi bildirməklə çatdırılır və analoji konstruksiyaya malikdir. Bu sırada yeganə istisna «açıq-şabalıdı saçlar»dır

ki, o, tələb edildiyi kimi, mürəkkəb tərkibə malikdir – “Light brown” – (açıq-şabalıdı). Burada rəngin bütün çalarları qorunub saxlanmışdır, çünki nominativ mənada «rusiy» məhz «açıq-şabalıdı» deməkdir.

Bədii mətnə mürəkkəb epitetlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Rəng xarakteristikasının materiala, maddəyə işarə ilə birləşdiyi, yəni əsli və nisbi sifətlərin əlaqələndiyi məcmular rus dilində ən qədim olanlardandır.

Əsli və nisbi adekvat əsasın birləşməsindən yararlanarkən, nisbi əsasın semantikasında mütləq əsli mənaların çalarları inkişaf edir: «летнюю солнечную майскую погоду» – the bright and summary May weather”. Bədii nitqdə, artıq epitetdən istifadənin xarakteri səbəbilə, toplaımın hissələri semantik qarşılıqlı əlaqəyə, mənaların yaxınlaşmasına meyillidir.

Rəng xarakteristikasının hansısa digər xarakteristika ilə birləşməsi o hallara yaxındır ki, orada rəng mənaları hər iki hissədə ifadə edilmişdir, lakin buzaman onlardan birində rəng metaforik ifadəsini tapmışdır. Rus ədəbi dilində rəng mənasında «золотой», «серебряный», «вороненый», «красный», «красной», «кирпичный», «песчаный», «соломенный», «телесный», «снежный», «мышинный», «молочный», «ржавый», «лимонный», «бутылочный» və s. sözlər işlədilir. Bu sifətlərin əsası daim mürəkkəb epitelərə daxil olaraq, rəngi dəqiqləşdirir və fərqləndirir. Daim istifadə edilməsi nəticəsində, metaforik rəng mənası adılşmış və elə bir müstəqillik əldə etmişdir ki, artıq təyirlərin əsasının semantikasi ilə əlaqəyə girə bilər.

Birinci hissəsi rəngin təzahürünün intensivliyinə işarə edən mürəkkəb epitelərin semantik baxımdan xüsusi qrupu mövcuddur. Burada iki universal standart əsas (темно-, ярко- и бледно-; parlaq- və açıq-) var ki, onların rəng bildirən ikinci hissə ilə birləşməsində demək olar ki, heç bir məhdudiyət yoxdur: “в темно-синем брючном костюме” – “in a dark blue trouser suit”, темно-коричневый костюм – “a dark brown suit”. Tərcümə ekvivalentləri ilə orijinalın söz birləşmələrinin formalaşma üsulları eynidir.

Ədəbi dildə toplaımların standartlaşmasına yardımçı olan əsas amil kompleks psixoloji xarakteristikaların bildirilməsidir: «тщательно выглаженная блузка» – “properly ironed blouse; для скучающей одинокой дамы – apathetic and lonely lady; слишком полным, слишком всеохватывающим – grand and overwhelming; презрительно морщила лицо – blenched; толстомордый банкир – a chubby banker.

Psixoloji xarakteristika kompleksləri ingilis dilində, bütövlükdə, düzgün verilmişdir. Lakin iki halda onlarda adekvatlıq gözlənilmir.

V.K.Müllerin qeyd etdiyi kimi, “blench” iki məna verir – 1.yayınmaq, geri çəkilmək (nəyinsə qarşısında) və 2. nəyə isə göz yummaq.¹ İkinci məna söz kompleksinin tərcüməsinə üslubi baxımdan daha uyarlı olsa da, obrazlılıq və emosional-ekspressivlik anlamında orijinaldan uzaqdır. Fikrimizcə, təqdim etdiyimiz variant epitetin çalarlarını daha adekvat şəkildə çatdırır: contemptly wrinkle her face. Bizcə, “Chubby banker” epiteti, daha dəqiq desək, onun birinci hissəsi də dolğun deyil. Leksikoqrafik baxımdan, “chubby” aşağıdakı kimi çatdırılmalıdır – «круглолицый, полнощечий»² («girdəsifət, sallaqyanaq»). Şübhə doğurmur ki, tərcümə edilmiş sözün lüğəvi mənası mənfi konnotasiyanın açıq ifadə edildiyi «толстомордый банкир» ifadəsindən tamamilə fərqli registrə malikdir.

Ədəbi dildə bərqərar olaraq, bu adekvat topluslar rus və ingilis dillərinin kanonik sözlüklərində boşluqlar doldurur. Psixologizmi əks etdirmək üçün Ç.Abdullayevin əsərlərində insanın psixoloji durumlarının, ruhi yaşamlarının standartlaşdırılmış xarakteristikaları meydana çıxır. Bunlardan dəfələrlə istifadə edilənlərinin epitetlərin ümumi məcmusundan fərqlənməsi təsadüfi deyil: onlar ən tipik xarakteristikaları ifadə edirlər.

Lakin mürəkkəb epitetlərin bir dəfə işlənməsi üstünlük təşkil edir. İddia etmək olar ki, bir dəfə işlənən epitetlərin faizini materialın həcminin əhəmiyyətli dərəcədə artırılması da azaltmaz. Tədqiqatçıların bəzi psixoloji epitetlərin standartlaşmasını gözdən qaçırmaması da təsadüfi deyil. Təkrarlanmalarına baxmayaraq, leksemlər nitq aktında yaradılır, potensial və ya okkazyonal söz, yaxud söz birləşmələri kimi qavranılır.

“Nəticə” hissəsində əsas nəticələr və müddəalar ümumiləşdirilir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıda qeyd olunan məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Вид, стиль и жанр произведений Ч.Абдуллаева // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, № 1, Bakı, 2005, s. 152-153

2. Из истории перевода произведений Ч.Абдуллаева на иностранный язык // Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, № 3, Bakı, 2005, s. 94-96

3. Роль эпитетов в художественном тексте // Filologiya məsələləri, № 2, Bakı, 2007, s. 106-115

¹ Мюллер В.К. Англо-русский словарь. М., 1990, с. 79.

² Yenə orada, s. 127.

4. Типы эпитетов в художественной речи // *Filologiya məsələləri*, № 7, Bakı, 2009, s. 375-382
5. Цветообозначения в художественном тексте и их передача в переводе // *AMEA, Elmi axtarışlar*, № 4, Bakı, 2009, s. 142-146
6. Роль эпитетов в создании портретных характеристик персонажей в произведениях Ч.Абдуллаева и их сохранение в переводе на английский язык // *Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat*, № 3, Bakı, 2010, s. 144-148
7. Цветообозначения в художественном тексте и их передача в переводе // *Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər*, № 5, Bakı, 2010, s. 25-29
8. Жанр политического детектива в творчестве Ч.Абдуллаева // *Вестник МГГУ им. М.А.Шолохова. Филологические науки*, № 4, Москва, 2010, с. 5-9
9. Ч.Абдуллаев как новатор в жанре политического детектива // *Вестник Орловского государственного университета. Серия: новые гуманитарные исследования. Орёл*, № 1, 2011, с.349-351
10. Специфика перевода детективного текста (на материале переводов произведений Чингиза Абдуллаева на английский язык) // *Текст, культура, перевод. Материалы международной конференции, 23-25 мая 2012 года, Рига, Латвия*, с. 7-14

**THE METHODS OF TRANSMISSION OF EPITHETS
IN THE LITERARY TRANSLATION
INTO THE ENGLISH LANGUAGE
(on the basis of Ch.Abdullayev's works)**

SUMMARY

The dissertation consists of "Introduction", two chapters, "Conclusion" and the list of references.

In the "Introduction" are substantiated the urgency of the subject, scientific novelty, theoretical and practical significance of the dissertation; is given the information about the object, subject, sources, purpose, tasks, methods of the research, about the defended conceptions, appraisal and structure of the dissertation.

The first chapter "Chingiz Abdulayev's innovation-reformer activity in the sphere of the language and literature" consists of two subchapters. In the first subchapter "The role and significance of the linguistic novations" are determined on the basis of Ch.Abdullayev's works, his important contribution to the genre of political and psychological detective novel.

The second subchapter deals with the ways and methods of overcoming of difficulties of language realities during the process of the translation into English in the context of the general theoretical problems of the modern linguistics. The vocabulary of Ch.Abdullayev's novels is analysed on the basis of the concrete examples. The special attention is given to literary types, their portrait response and speech, to the central and background information, metaphors, comparison, their role in the revelation of the author's intention.

The second chapter "The study of peculiarities of the artistic speech: the problem of theory of epithet" deals with the analysis of the concrete fragments from Ch.Abdullayev's novels translated into English and detailed description of the used epithets. The problem of translation of the epithets into English is researched from the different standpoints. The concrete examples from Ch.Abdullayev's detective works are systematized, analysed and explained.

In the "Conclusion" are generalized the main results of the research.

Çapa imzalanıb: 20.11.2015.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru